

Н. В. ЗЕЛІНСЬКА, В. В. ВЕРШИНІНА

**НАУКОВО-ПОПУЛЯРНА КНИГА З ЕТИКИ
І ПЕРЕБУДОВА СУСПІЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ:
ПРОБЛЕМИ ПІДГОТОВКИ ВИДАННЯ**

Перебудовні процеси, що відбуваються у країні, відродили величезний інтерес до літератури суспільно-політичної тематики, і перш за все до популярних, масових видань, адресованих широким колам читачів і орієнтованих на їх потреби. Особливе місце серед них посідають книги з етичних проблем — духовності, суспільної свідомості, моралі тощо. І це не випадково. З розгортанням перебудови стає все більш очевидним, що перехід до тієї форми соціалізму, яка спроможна забезпечити вихід нашого суспільства на нові рубежі, неможливий без радикальних змін у суспільній свідомості. У кінці 70-х—на початку 80-х років вона опинилася у кризовому стані. Перехід до нової свідомості — свідомості вільної людини — чи не найважливіша передумова успіху перебудови, складова її частина.

Проблеми психологічної перебудови, переорієнтації суспільної свідомості, формування нового мислення можна вважати головними проблемами якісного перетворення радянського суспільства.

Віджилі погляди і уявлення, звички, традиції не відходять без боротьби — потрібні величезні зусилля, наполегливість, активність з боку державних і громадських організацій, а також засобів масової інформації і пропаганди.

Перебудова суспільної свідомості — суттєва функція літератури з етики, бо саме етика досліджує мораль і моральність, визначає рівень духовності людини і суспільства, до якого вона належить. Потреба з точки зору моралі осмислити час, події, активізує етичну думку на постановку питань, які набувають сьогодні життєво важливого значення.

Зараз перед етикою стоїть завдання вибратися з надуманих абстракцій, пустопорожньої гри у «вчені» терміни і повернутися безпосередньо до життя, згадати про реальну людину, навчитися вести чесну, пряму розмову з усіх питань. Сприяння цим

процесам — наступна важлива функція літератури з етики. Нарешті, ще одна її функція полягає у тому, щоб більш повно і ретельно виявити якісну своєрідність, структуру моралі, конкретне співвідношення у реальному суспільстві різних традицій і форм моральності, вловлювати динаміку та ритм соціально-моральних настроїв — словом, розкрити основні тенденції, перспективи розвитку людського духу.

Вплив літератури з актуальних етичних проблем на суспільну свідомість ми визначали шляхом порівняння деяких видань до і після переломного у житті країни 1985 р. При цьому нас найбільше цікавили реалізовані та нереалізовані можливості редакторського опрацювання відповідних рукописів: адже ефективність впливу твору на читачів визначається, перш за все, адекватністю сприйняття авторських думок, а це значною мірою залежить від якості редакційної підготовки видання.

Інформаційно-предметний аналіз розглянутого масиву видань [1, 2, 4, 5, 7, 8] мав на меті визначити засоби впливу на морально-етичні уявлення читачів. Як з'ясувалося, у проаналізованих виданнях спостерігається специфіка добору і використання фактичного матеріалу. Найчастіше перевага віддається власне фактам — явищам, реаліям, прикладам. Зокрема, у збірнику [8] широко використовуються прості емпіричні факти (факти дійсності), щоб допомогти читачам оволодіти науковими поняттями. У цьому ж збірнику цікавим є спосіб інтерпретації цитат — поширеного у книгах з етики виду фактичного матеріалу. Так, відомий фрагмент з промови В. І. Леніна «Завдання спілок молоді» — «наша моральність підпорядкована цілком інтересам класової боротьби пролетаріату» — розглядається немов би під перехресними променями прожекторів — досліджень буржуазних і сучасних вітчизняних учених. Саме такий прийом змушує читачів замислитися над тим, чи достатньо повно ми розуміємо ленінські положення про комуністичну мораль. Завдання — з найактуальніших!

Характерною рисою сучасної книги з етики, її інформаційного наповнення є загострення уваги читачів не стільки на готових відповідях, скільки на постановці питань і способах їх розв'язання. Такою є книга [2] — перше в нашій країні серйозне дослідження масової свідомості. Орієнтація на широкі читацькі кола спонукала автора і редактора до пошуків прийнятної форми викладу: так, органічним складником досить складного тексту стали численні цитати з творів художньої літератури, розмовні ситуації, елементи полеміки. Усе це вигідно відрізняє книгу від близького за тематикою «доперебудовного» видання [1]. Висловлюючи досить цікаві судження з приводу лідерства, мас, механізмів свідомості, автор його, однак, тлумачить масову свідомість як негативне явище, властиве лише капіталістичному суспільству. Аналіз тих чи інших теорій, що їх висувають західні вчені, здебільшого зводиться до примітивної критики капіталістичного способу життя, причому іноді автор настільки захоплюється цим, що переходить на безпід-

ставні звинувачення: «В буржуазному світі виявлення прихованих пружин свідомості скероване лише на те, щоб викликати масові психози» [1, с. 159].

Подібна критика, позбавлена аргументації та зведена до соціально-політичних оцінок, — поширений, але далеко не кращий спосіб утвердження світоглядної правоти. Слід, проте, зазначити, що поява таких текстів — це недогляд скоріше редакторський, аніж авторський: у силу активності творчого процесу і своєї внутрішньої переконаності автор цілком природно пропускає аргументи (йому все зрозуміле само собою), редактор же, виступаючи з позицій «недовірливого», критично настроєного читача, повинен вимагати від автора доказовості.

За останні роки зусиллями науковців і видавців у літературі з питань етики відбулися зміни, що дозволили до деякої міри повернути їй живий зв'язок з життям, громадську довіру, втрачені за роки застою. Проте і зараз подекуди випускаються книги, які не відповідають зрослому вимогам і рівню сучасного читача. Так, у книзі [7], попри розмаїтість зібраних тут найсучасніших фактів, попри активне вторгнення у ще донедавна «заборонену зону» етичних проблем, авторові все ж важко — а редактор не допомагає! — уникнути «традиційних» класово-політичних оцінок при аналізі загальнолюдських цінностей, піднятися до об'єктивного розгляду тих чи інших явищ, утриматися від смакування сенсаційних подробиць «їхнього» життя.

Окрім відповідного «набору» фактів, що повинні впливати на суспільну свідомість, сучасна книга з етики має ще один сильний впливовий фактор — яскравий і виразний виклад. Сьогодні вже аксіоматично, що наукове, а надто науково-популярне видання повинне передбачати не лише логічне, але й емоційне, чуттєве сприйняття. На всіх етапах — від вибору і формування проблеми до перевірки рішення — поряд з абстрактно-логічним виявляється образне мислення [3, с. 46]. Водночас автор науково-популярної книги мусить прагнути виразити строгу наукову думку найбільш точно, економно і не заважати читачеві — в ім'я невірної зрозумілої «дохідливості» — оволодівати науковими поняттями. Навпаки, нічим не виправдовується невіра в можливість читача, зверхність у розмові з ним, ще так характерна для видань недавніх років. Наприклад, уся книжка [5], в якій розглядається роль спілкування в житті людини, переповнена загальновідомими істинами; вона відрізняється нудним повчальним тоном, намаганням поділити всі явища на «чорні» і «білі». Читача не можуть не дратувати такі-ось «наукові» визначення: «Особливу роль у зміцненні морально-психологічної атмосфери в колективі відіграє принциповість. Принципівість — це внутрішня порядність, велика сила волі. Вона живить громадянську мужність, стоїть на сторожі совісті» [5, с. 27].

Ще однією характерною рисою викладу у виданнях, випущених до 1985 р., є мовно-стилістичні недоліки. Вони справ-

ляють неприємне враження на читачів, але напевно, були цілком прийнятними з точки зору тогочасних не дуже критичних редакторів. Так, в уже згадуваній книзі [1] рідко зустрічається сторінка, де б не було віддієслівних іменників, розщеплених присудків, «заштампованих» слів і фраз — носіїв так званого канцелярського стилю. Наприклад: «знаходять свій вираз» (замість «виражаються»), «виступають як прояви» (замість «проявляються») і т. д. В іншому проаналізованому виданні [5] просто вражає безконечне нанизування іменників в однакових відмінках. Наприклад: «Дефіцит спілкування, уваги, чуйності — все це результат відсутності ввічливості, тактовності, недотримання елементарних норм етикетного спілкування представників різних підрозділів...»

Було б дуже спокусливо стверджувати, що всі згадані вище редакторські недоробки залишилися у минулому. На жаль, аналіз деяких сучасних видань приводить до аналогічних висновків. Менторський тон, що не припускає заперечень, зловживання цитатами, перенасичення газетними «смаженими» фактами — такі основні характеристики уже цілком «перебудовного» видання 1988 р. [4], присвяченого проблемам моралі. Немає сумніву, що рукопис цієї книги побував у руках редактора. Сумніви огортають лише щодо якості роботи цього редактора. Принаймні, він міг би позбавити читача якщо не від авторських стилістичних «знахідок» (їх занадто багато), то хоча б від надто архаїчних, як для сучасної людини, сентенцій (зі здивуванням, наприклад, читаються рядки, де автор бідкається з приводу того, що зараз не прийнято таврувати ганьбою самотніх матерів).

Отже, проведений аналіз засвідчує певну строкатість масиву літератури з етики. Книги, покликані брати участь у перебудові суспільної свідомості, по-різному виконують цю функцію. Звичайно, є велика різниця між виданнями до і після 1985 р., але і в останній групі різко виділяються книги сучасного змісту та викладу і книги, ніби занесені у наш час з попередніх десятиліть, — застарілі за змістом, бліді, невиразні за літературною формою, немічні за впливом на читача. У підготовці цих видань чітко проявились нереалізовані редакторські можливості. А вже зараз, з розширенням прав видавництва, редактор може активно впливати на формування теми, відшукувати автора майбутньої книги, зросла роль редактора в оцінці представленого автором рукопису. Нарешті, посилилась відповідальність редактора за кінцевий результат його роботи — якісну, потрібну книгу, а це примушує його уважніше ставитися до усіх аспектів опрацювання рукопису: від ідейно-тематичного, змістовного до мовно-стилістичного. Водночас виникають нові завдання перед теоретиками редагування: це вироблення точних критеріїв оцінки творів, що належать до різних тематичних масивів суспільно-політичної літератури, виділення чітких меж стилю цієї літератури, перегляд і уточнення її стилетворних рис.

Залучення досягнень теорії до редакторської практики — при одночасному розвитку власне етичної науки — сприятиме піднесенню якості так потрібної зараз книги з етики, зробить її ефективним знаряддям перебудови суспільної свідомості.

1. *Ашин Г. К.* В лабиринтах буржуазного сознания (Критика концепций духовного манипулирования). М., 1978.
2. *Грушин Б. А.* Массовое сознание: Опыт определения и проблемы исследования. М., 1987.
3. *Данин Д. С.* Перекресток: Писатель и наука. М., 1974.
4. *Кульчицкая О. И.* Внутренний судья. К., 1988.
5. *Потылицо Г. П.* Культура общения и личность. К., 1984.
6. Редактирование отдельных видов литературы (Под ред. Н. М. Сикорского. М., 1987).
7. *Сердюк А. М.* Непростые заботы человечества. М., 1989.
8. Этическая мысль: Научно-публицистические чтения. М., 1988.

Стаття надійшла до редколегії 05.05.90
